

Fataburen 1984

Fataburen

1984

Fataburen

1984

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Elisabet Stavenow-Hidemark
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Pärmens framsida: Utsnitt ur bildmontage från Atlas verkstäder i Stockholm. Teckning av Georg Stoopendaal (1866–1953), publicerad i Svenska Familj-Journalen Svea 1888.

Pärmens baksida: Skiss till utställningsbyggnad i Nordiska museets stora hall för utställningen Modell Sverige. Teckning av Leif Qvist.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet

© Nordiska museet och respektive författare

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1984

ISBN 91 7108 237 9

ISSN 0348 971 X

Hur industriprodukterna kom till landsbygden

Kläder och skor

Mátyás Szabó

Den första tändsticksbunt som fanns i denna socken köpte far på 1840-talet vid en resa till Jönköping. När han kom hem inbjöd han grannarna i byn att komma och se hur bekvämt han kunde tända ett ljus. Vidare gjorde han ett strykande med en sticka på byxbaken och lyste omkring och sedan blåste han ut den utan att den varken luktade eller glödde. Folket tyckte att det var en underbar uppfinning, men de ville ändå inte rekommendera den, för tjuvarna skulle få så lätt att orientera sig.

Det ovanstående citatet ur en uppteckning (EU 18466) från Häggums socken, Västergötland, inkommen till Nordiska museet år 1941, illustrerar på ett pregnant sätt det tema som följande studie vill belysa, nämligen hur vissa slag av industriprodukter har vunnit insteg på landsbygden under 1800-talets andra hälft, mera preciserat från 1870-talet till 1910-talet. Citatet ovan anger också att spridningen av industrins produkter var förknippad med vissa svårigheter: praktiska, ekonomiska men inte minst sociala och psykologiska.

Inom svensk forskning var man tidigt intresserad av den konsumtionsprocess som resulterade i ett totalt förändrat köpmönster hos merparten av landets invånare. År 1941 utarbetades i Nordiska museet en frågelista (Nr 103 Industriprodukternas begynnelse i bygderna) av Mats Rehnberg och Torsten Gårdlund (som för sitt arbete Industrialismens samhälle i viss mån utnyttjade de tidigast inkomna svaren som berörde textilier och konfektionsindustri). Listan väckte de fasta sagesmännens intresse och därför besvarades den mycket utförligt av

somliga (det inkom 93 svar ganska jämnt fördelade över landet). De produkter man efterfrågade var kläder (inkl skodon) och textilier, möbler, porslin, glas, tapeter, spisar, järnredskap, smidesmanufaktur, lantbruksredskap och lantbruksmaskiner.

Listan efterlyste även förmedlingens och accepterandets sociala och psykologiska mekanismer. Det rika och nyanserade materialet har hitintills knappast utnyttjats, i varje fall inte systematiskt (undertecknad använde sig av en del av svaren som belyste lantbruksredskap i Fataburen 1982).

Denna uppsats har till syfte att ta fasta på spridningens och accepterandets mekanismer genom att presentera en del av svaren. Med tanke på det begränsade utrymmet kan inte materialet behandlas i sin helhet. Jag tar upp två av frågelistans utförligast besvarade ämnen: kläder och textilier, vilka belyses detaljrikt av de flesta meddelare. De flesta problem som ryms i denna studie – spridning, accepterande, innovatörer, värderingar – kan lämpligast besvaras av de uppgifter som berör klädesplaggen. Att dessa behandlas utförligast här bör ses mot denna bakgrund.

I frågeformuläret är skillnaden mellan hantverkets produkter och industriprodukter icke helt klart angiven och därför är uppgifterna ofta svävande. Hantverkare med avancerad teknik åstadkom serieprodukter som skiljde sig föga från den begynnande industrins produkter. I kundernas ögon var dessa varor likvärdiga.

För att belysa hur behovet av industriprodukter förändrades från självhushåll-

ningens till industrisamhällets tid kan man anföra följande exempel: år 1830 gick det åt 200 handsmidda spikar vid byggandet av en bondgård: 70 år senare fordrades över 50 000 fabriksspikar i olika storlekar till ett motsvarande bygge. Även om detsamma inte kan sägas om de produkter som behandlas nedan är förändringarna i varuproduktionens sätt under denna tid revolutionerande. Förutsättningarna för denna utveckling är många och samverkande. Bland de viktigaste faktorerna kan nämnas att lanthandeln tilläts år 1846, arbetet betalades mer och mer med kontanta medel, råmaterial som inte fanns i landet infördes utifrån, skråväsendet upphörde, samt kommunikationernas (järnvägarnas) utveckling möjliggjorde snabb och billig transport av de nya produkterna. Andra faktorer kan vara nyväckta behov genom utbildning och reklam.

Under andra hälften av 1800-talet ökade landsbygdsbefolkningens, särskilt den självälgande bondeklassens konsumtion alldeles enormt. Jordbrukets samlade kapital ökade kontinuerligt under 1800-talet och särskilt under högkonjunkturerna på 1870- och 1890-talen använde man gärna avkastningen till ökad varukonsumtion. Det var inte bara vetebullen, sockerbiten och kaffet som präglade den svenske bondens ändrade och ökade konsumtion. Hemmet översvämmades av nya fabriksvaror som i viss mån ändrade synen inte bara på vardagslivet utan också på tillvaron överhuvudtaget. Den här studien vill ge bidrag till förståelsen av denna process.

Den svenska textilindustrins utveckling

Den förändring i landsbygdens konsumtionsmönster som präglade 1800-talets sista årtionden gjorde sig påtagligast gällande i hemmets innehav av textilier och kläder av olika slag. Särskilt stor vikt lades just vid kläderna som kommunicerade människors status och identitet. Kläderna syntes mer än någon annan vara och kommenterades

flitigt så fort de avvek från det vedertagna. Varuutbudet från industrin var större och mer genomgripande på konfektionsområdet än för någon annan industrivara genom att kläderna berörde alla människor.

Under hela 1800-talet pågick en kontinuerlig utveckling inom den internationella textilindustrin, någonting som så småningom även Sverige – trots betydande eftersläpning – blev delaktigt av. Det är inte bara fråga om utvecklingens tekniska sida inom bomulls- och ylleindustrin utan också en rad andra uppfinningar och förbättringar: nyproduktion av färger, tyger och färdiga plagg där färgkemi och vävnadsteknik hade den största betydelsen; man började blanda olika material och det blev möjligt att imitera främmande nyheter som gav genomslagskraft för produkternas spridning.

För bomullsindustrin innebar 1870-talet en expansionsperiod även i Sverige. Nu grundades de företag som skulle bli de största inom spinneribranschen. Redan från 1870-talet ökade den fabriksmässiga tillverkningen av vävnader både vad gällde grövre och finare varor. Vissa företag hade redan en betydande tillverkning av tyger för arbetskläder: manchester och mollskinn (det senare en tjock, ofta på avigsidan ruggad bomullsvävnad) som hade direkt koppling till industriarbetet, efterfrågade inte minst av olika kategorier av kroppsarbetare. Utvecklingen fortsatte även under nästa högkonjunktur på 1890-talet. Marknaden vidgades både för grovt bomullstyg och för finare bomullsvaror på husbehovsvävningens bekostnad.

Liknande utveckling karakteriserade ylleindustrin under 1870-talets högkonjunktur. Nya fabriker anlades i Malmö, Borås och Norrköping. Mekaniseringen och förbättringen av den maskinella tekniken var här av samma art som inom bomullsindustrin om än något långsammare. Det stora genombrottet kom här något senare, vid sekelskiftet, då det under några få år grundades 21 yllefabriker.

Under denna tid kom det fabrikksspunna garnet, både bomulls- och yllegarn, att alltmer konkurrera ut hemmaproduktionen på

C P Sahlins konfektionsfabrik i Eslöv. Fabrikören Sahlin övertog ledningen av företaget efter sin far 1899. Fem år tidigare hade man i den ursprungliga färgerifirman börjat tillverka konfektionskläder för barn och ungdom. Sysalen på bilden är inrymd i ett vindsutrymme. Foto Stig Ekander, Eslöv.

landsbygden och de fabriksgjorda vävnaderna ersatte de hemmagjorda bomulls- och linnevävnaderna. Förändringen skedde dock olika snabbt i olika landsdelar och något sammanbrott för hemindustrin kan man ännu inte tala om.

Den genomgripande förändringsprocessen som karakteriserade landsbygden medförde att folkdräkterna, tillverkade av till stor del hemproducerat material på gården, börjar mer och mer trängas undan av konfektionsvaror. Deras attacker kunde folkdräkterna inte stå emot. Utvecklingen härvid var knappast enhetlig och varierade ef-

ter de olika villkor som gällde för olika miljöer. För städernas borgerskap fanns det färdigsydda kläder att köpa redan från mitten av 1800-talet, medan konfektionen för landsbygdens folk inte spelade så stor roll före 1880-talet. Färdiga kläder salufördes av ekiperingsaffärer, av lärftkramhandlare och beställningsskräddare som sydde på lager. Det riktiga genombrottet för konfektionsindustrin kom först vid sekelskiftet. Produktionen präglades av sammanblandning av hantverksmässiga och industriella drag. Man lät tex skräddaren i staden sy kläder som försågs med maskinsydda

knapphål. Verksamheten utökades undan för undan med skär-, sy- och pressmaskiner och alltfler delar av plaggen började tillverkas på fabrik. Vid en sådan produktion tillverkade man kostymer av halvyll och blandmaterial. Den första tillverkningen var i huvudsak inriktad på arbetarklassens behov och inkomstförhållanden. Det gällde framförallt herrkonfektionen medan damkläder i större skala började tillverkas först efter sekelskiftet.

På 1890-talet redovisade konfektionsindustrin inte mindre än 54 fabriker med drygt 3 000 arbetare. Denna siffra kompletteras av en betydande förlagsmässig tillverkning, dvs där företagen höll sig med hemarbetare. De senares antal översteg vida de förras: 12 000 mot 3 000 fortfarande år 1912.

Låt oss nu, efter denna översikt över textil- och konfektionsindustrin, vända oss mot landsbygdens konsumenter för att se hur deras behov av fabriksvaror, tyg och konfektion växte fram, hur nya varor förvärvades resp förmedlades och användes samt hur nyheterna accepterades och värderades.

Inköp av fabriksstyger

Man kan urskilja två etapper i övergången från det hemgjorda till det fabriksgjorda. Den första etappen innebär inköp av tyger, vilket redan förekom långt tidigare genom västgötaknallarnas insatser. I den andra etappen, under senare delen av 1800-talet, köptes bomullsgarn till varp i vävnader och därigenom har man för första gången frångått hemmaproduktionens principer.

Det var inte oväntat bomullstyger som landsbygdens folk började köpa först, medan linne vävdes samtidigt i hemmen på många håll. Efter industrins genombrott var knallarnas epok slut och fabrikererna tog själva hand om varornas förmedling till lanthandeln. Därmed öppnades vägen för en helt ny epok för landets kvinnor som ombesörjde hushållens textila behov. Av "köpetyget", alltså av bomullsvävnader, tillverkade man lakan, handdukar, skjor-

tor, särkar m.m. Men det kom även klänningstyger av många sorter, samt tyger till täcken och madrasser. Skickliga husmodrar höll dock motstånd mot köpetyg vad gällde drälldukar och servetter av linne, vanliga handdukar "men efter 1880-talet var man inte säker i stugan för agenter som utbjöd de vackraste linnedukar som vävts i fabrik". Det var frågan om äkta linne som dock var tunnare och sämre än det handvävda.

"Snart hoppa moran över drälldukar hon vävde i bomullsvarp och hemspunnet i linneväv och to m i färger i rött-vitt, ljusblått-vitt i gamla bondemönster och handdukar-na blev smäckra liksom skjortväven och särkväven" skriver en meddelare från Lommaryds socken, Småland (EU 1995) och fortsätter "och därmed tog de köpta tygerna överhand och vävstolen kastades ut för alltid år 1890. Uppfattningen om den nya varan: bättre, billigare och bekvämare."

På andra håll köpte man till en början främst tvärrandigt förklädestyg av bomull som snabbt slog igenom i synnerhet bland de yngre kvinnorna, därför att tyget var både attraktivt och billigt.

Svart, tunt tyg av utländskt ursprung till brud- och sorgklänningar redovisas ganska tidigt i våra frågelistsvar men spelade inte särskilt stor roll.

Ylletyg tog längre tid än bomulls- och linnetyg att introducera bland landsbygdens folk. Men även dessa tog över alltefter som vävstolarna tystnade på gårdarna och "manufakturhandlaren blev bondens garderob".

I allmänhet tyckte man bra om fabriksvävda tyger, "högfärdstyger" som det också kallades, och motståndet mot dessa var inte lika starkt – som vi skall se nedan – som mot konfektionskläder. Man såg tydligt besparingen i tidsåtgång, vilket var viktigt i jordbruksspecialiseringens tidevarv. Följden av att fabriksvarorna trängde ut hemmaprodukten blev att linodlingen och fåraveln minskade avsevärt landet runt. På sina håll, där man hade tillgång till billig arbetskraft, behöll man hemmaproduktionen av tyg längre.

Övergången till konfektionskläder

Av det föregående har klart framgått att övergången från hemtillverkning till fabriksgjort inte var omedelbar – även om processen, när den väl hade kommit igång, gick mycket snabbt i jämförelse med i andra länder. Övergången har tagit olika tid i olika regioner liksom i olika miljöer. Det finns en del gemensamma drag även i denna process: hantverkarnas förändrade ställning, produktionen av råvaror och i viss mån traditionens betydelse resp benägenheten att acceptera nyheter.

En förbindelselänk mellan gammalt och nytt när det gäller lanthemmens textilier och kläder är skraddarna, sömmerskorna och väverskorna. Det gamla systemet att varje gård bearbetade sina råvaror – lin och ull – med familjens egen arbetskraft utvecklades under 1800-talet mer och mer till att särskilt yrkesskickliga väverskor anlätades vilka förädlade råvaran till tyg. Efter gammal sed vandrade skraddarna liksom skomakarna från gård till gård och sydde på uppdrag gårdsfolkets kläder av det material som gården producerade. Denna praxis förändrades från mitten av 1800-talet i och med att skraddarna blev mer stationära; i stället gjorde kunderna själva besök hos hantverkaren. Skraddaren arbetade naturligtvis på beställning och tog noga mått på beställaren. Det första steget mot konfektionen var att skraddarna började sy kostym på lager.

De första "färdigsydda kläder" som såldes på orten tillverkades av skraddaren i Nordtorp i Sandhults socken. Det var huvudsakligen byxor och överrockar av vadmal eller doffel. När det blev höst så utlyste han tid och ställe i orten dit han skulle komma med färdiga kläder för männen. Och far och söner, drängar m fl mötte upp där, provade och köpte. Mötet brukade kallas "klädauktion" fast det ju inte var någon auktion. Den som köpte något plagg skulle ha "kvitto", vilket var detsamma som en sup brännvin. "Gå till min bror, får du kvitto" sade skraddaren. Dessa kläder var att anse som helgdags. Tiden för dessa affärer var omkring 1890. Kläderna bars av vilken som helst bland allmogen och då anspråken ej var så stora på den tiden, så var

man belåten med snittet och såg mest på tygets kvalitet och dess förmåga att utestänga kyla. (Sandhults socken, Västergötland, EU 19069.)

Därmed var det tidigare bruket, att tinga skraddare så fort tygbuntarna var färdiga, definitivt brutet.

Övergångstiden präglades bla av att man slutade färga materialet hemma och att tex helyllevadmal sändes till fabrik för färgning, stampning och doffelberedning (för att det tjocka ylletyget skulle bli starkt valkat och ruggat), varefter det syddes av by- eller sockenskraddaren till praktiga helgdagskläder. Nästa steg i denna utveckling är lätt att räkna ut: man sände själva råmaterialet till fabrikena.

Den tekniska utvecklingen som påskyndade övergången var givetvis av stor betydelse. Det var främst symaskinen som revolutionerade klädsömnaden på landsbygden.

Skraddarna medförde nu en symaskin, en liten maskin som sattes på bordet och drogs med handen i ett handtag vid hjulet vilket var en stor och uppseendeväckande nyhet. Man betraktade med intresse och förvåning den nya uppfinningen och det ordades mycket om densamma. (Berga sn, Småland, EU 30495.)

Symaskinen, som användes både i hemarbete och konfektionsindustri, började sitt segertåg på 1870-talet. Sömnadens mekanisering och konfektionsindustrins frammarsch går hand i hand.

En mängd uppgifter från tiden efter 1870-talet berättar om linodlingens samt färnhållningens skiftande ställning i olika bygder som en viktig, påverkande faktor vid industriprodukternas expansion på landsbygden. Hade man gynnsamma förutsättningar för att fortsätta med linodling försenades introduktionen av fabriksprodukterna.

Bland fabriksgjorda tyger omtalas bomullssäckarnas särställning. För många fattiga hem var bomullssäckarna attraktiva objekt såsom det framgår av en utförlig beskrivning från Västervik vid tiden kring sekelskiftet.

Jag kommer ihåg den tiden så väl, när handlarna tog hem socker och mjöl i vita bomullssäcker, det var bra för de fattiga, för de köpte sedan de tomma säckarna, man sprättade upp dem i sidorna, tvättade dem och strök väven. Och sedan sydde de lakan av dem och flera saker, örngottssvar, barnlinnen, damlinnen, benkläder och t o m förkläden för hemmabruk. Det var så billigt, en krona per styck var vanligt för varje säck . . . Säckarna gick åt och kunderna tiggde långt innan handlarna fått hem varorna och många ökade på så sätt ut sitt linneförråd för en billig penning. (EU 41712.)

Att förvärv av bomullstyg kunde bli institutionaliserat – liksom tidigare siden – ganska tidigt på vissa håll visar en uppteckning från Urshults socken, Småland.

På 1850- och 1860-talen var det sed, att när ett ungt par, som ämnade ingå äktenskap, besökte Växjö eller Karlshamn för att i handelsbutiker därstädes köpa ringar, psalmböcker och andra gåvor, som de ämnade skänka varandra, brukade de köpa en del till förkläden avsett bomullstyg, varav efter hemkomsten syddes förkläden, som de sedan skänkte till sina blivande svärmödrar och svägerskor. (EU 20486.)

Konfektionskläder

Det framgår tydligt av olika uppgifter att bland de tidigaste fabriksgjorda plaggen var arbetskläderna de viktigaste. Arbetsblusar, storröstar, stortröjor och stoppade kavajer var attraktiva varor på 1880-talet hos arbetare av olika kategorier: rallare, hantverkare, anläggare, stuvare, sjöfolk m.m. Det tog inte lång tid förrän dessa plagg började spridas på landsbygden. Att fabriksstydda arbetskläder inte omedelbart fick fotfäste bland lantbrukets arbetsfolk kan förklaras med att arbetskläder här utgjordes av avlagda finkläder. Normen var att de rena och de obetydligt slitna kläderna var högtidskläder, något slitna men rena räknades som söndagskläder och plagg som man inte längre hade användning för i dessa sammanhang blev arbetskläder. De syfabriker som tidigt inriktade sig på arbetskläder av bomull och linne tillverkade plagg, som lämpade sig för serietillverkning tex förkläden och blusar.

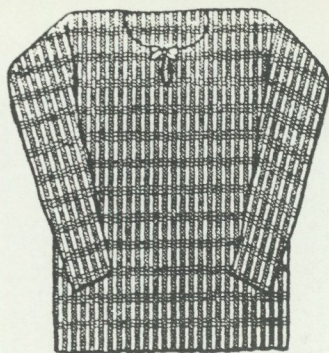
Det finns många uppgifter om vilka plagg som först tillverkades om inte fabriksmässigt så efter serietillverkningens principer. Det förefaller som om den egentliga herrkonfektionens har börjat med tillverkning av *ytterrockar* men det går inte att belägga vilka de första tillverkarna var. Dessa rockar användes på vintern när man ville vara finkladd. Enligt de flesta uppgifter började de bli vanliga på 1890-talet. Rockarna var i jämförelse med de skraddarsydda ganska billiga, vilket förklarar varför det var drängar, statkarlar och torpare som var de första kunderna. Tidigt omtalas också *storröstar* bland de serietillverkade plaggen. Storrösten var ett mycket praktiskt plagg som lämpade sig att bära i mångahanda utomhusarbeten. *Färdiga kostymer*, som i vissa fall förknippades med dansbanornas intåg på landsbygden, uppträder tidigt. Inte minst gäller det konfirmationskostymer, innan tillverkningen av andra plagg tog större fart. *Mollskinnsbyxorna* följer tätt efter och uppgifter om dem saknas knappast i någon uppteckning. De var till färgen gråa eller bruna och i början ansågs detta arbetsplagg vara så fint att somliga använde det vid kyrkbesök på sommaren. Dessa starka byxor hade lång livslängd och deras historia är, trots det allmänna bruket i olika miljöer, förknippade med sjöfolk och hamnarbetare.

Redan under 1880-talet finns det färdigstydda *storröjor* i lanthandelns sparsamma sortiment. Av många betraktades dessa som verkliga finplagg och trots det höga priset, 25 kronor per styck, köptes de flitigt och användes som kyrkplagg. Storröjorna var i regel mörkblåa, av hög kvalitet och med krage av sammet. De bars mest av vuxna pojkar och medelålders män. I Ålmhults socken i Småland uppges att det var hemvändande ungarlar, som under sommaren arbetade i storstaden eller vid tegelbruk, som introducerade plagget (EU 18588).

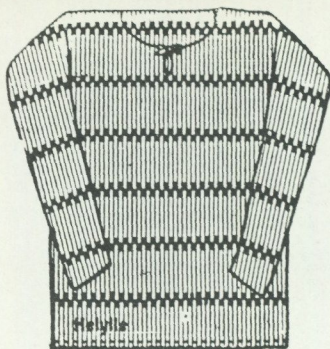
Besläktat ursprung med stortröjan hade *overallen*, även om detta plagg var en långväga gäst i den lantliga garderoben. Overallen lär ha kommit från Nordamerika där den användes i kolgruvorna; i Sverige in-

Smeden Petter Andersson klädd i stortröja och storväst. Närunga sn, Västergötland. Foto ca 1900.

Ulltröjor N:ris 3962, 3963 och 3964 äro tillverkade af tjockt halvhyllegarn, i grå och hvitrandig färg med kulörta tvärränder. Mycket tjock och hållbar kvalitet.

Ulltröja No 4939, s. k. islandströja, af ylleblandning, hvit med kulörta tvärränder, tjock och stark. Vanlig storlek. Pris 2,70 pr st.

Utdrag ur Åhlén & Holm Insjön Jubileumskatalog 1899–1909. Artikelns övriga priskurantsbilder ur samma källa.

troducerades den av de sk amerikanarna, dvs de hemvändande Amerika-resenärer-na. Den väckte till en början stort uppeen-de och folk som använde sådan kommente-rades: "han går klädd i blåkläder". Det hindrade inte att detta internationella plagg fick en allmän spridning i landet. Blåkläder tillverkades först av enstaka bomulls- och ylletrikåfabriker men från 1905 organiserades tillverkningen i hem-men i Sjuhäradsbygden.

Blåkläderskomplexets vanligaste del är *blåblusen*, ett plagg som har mycket gamla anor i Sverige. Blåblusen dyker tidigt upp i serietillverkningen och var avsedd för arbe-tarklassen. Genom konfektionstillverkning fick blusen stor spridning samtidigt som ordet blåblus blev en allmän term för skjort- och blusliknande plagg av blå bom-ull. Plagget omtalas i så gott som alla upp-teckningar och dess lämplighet som arbets-plagg beskrivs uteslutande positivt. Från

Älmhults socken, Småland, berättas från 1882 hur plagget togs emot av byborna.

De första plagg, som började köpas färdigsytt hos oss var blåblusen, ett arbetsplagg för karlar. Det-ta plagg hade dittills varit okänt i våra orter. En sagesman berättade att 1882 hade en handelsid-kerska, fru Welander boende i Kråksmåla kyrk-by hemtagit ½ dussin blusar. Vi besåg de nymo-diga plaggen, som då kostade 1.50 på styck, men ingen köpte till att börja med. Men då sade fru Welander till sin man "klä dig i en blus". Det gjorde han. Eftersom Welander var storbonde, så imponerade han på de övriga bönderna, så de köpte var sin blus, och snart fick bemälda fru eftersända flera blusar. De svartlackerade järn-knapparna varmed blusen slöts längs bröstet är nu utbytta mot s k dragkedja. Snart fanns blusar lite varstades i våra bygder. De spar västen – hette det. (EU 18588.)

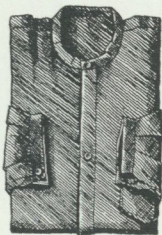
Konfektionskläder för kvinnor hade inte li-ka lätt att få fotfäste på landsbygden. Även om man använde köpt tyg till konfirma-

Grävningsarbetare från Kristinehamn 1905. De var sysselsatta med att lägga ned vattenledningar då de avbröt sitt arbete för fotografering i en fotoateljé. De är klädda i konfektionsskjortor av samma tyg och snitt. Deras sätt att klä sig präglas av strävan till likformighet och viss tuffhet.

Skjorta № 10260 U, av extra fint, mjukt och starkt bomullstyg. Knäppes fram. Vanlig storl. En välsydd o. elegant skjorta. Pris 2,— pr st.

Arbetsblus № 1084 U, av blått, enfärgat tyg, m. ficka och linning nedtill. Vanlig storlek. Pris 1,25 pr st.

Arbetsblus № 9172 U, av blått, mycket starkt färgäktat blustyg. Med ficka och linning nedtill. Vanlig storlek. Pris 1,45 pr st.

Arbetsblus № 3738 U, av blått, enfärgat tyg, kraftig kvalitet, mycket hållbar, med bröstficka o. linning nedtill. Vanlig storl. Pris 1,50 pr st.

Arbetsblus № 10254 U, av

tisk, med ficka. Linning nedtill. Extra prima kvalitet. Pris 1,45 pr st.

Arbetsblus № 4247 U, av hållbart, blått, handvävt tyg med smala vita ränder, försedd med ficka, slej på ryggen och spänne. Vanlig storlek. Extra prima kvalitet. Pris 1,50 pr st.

3830 U

9126 U

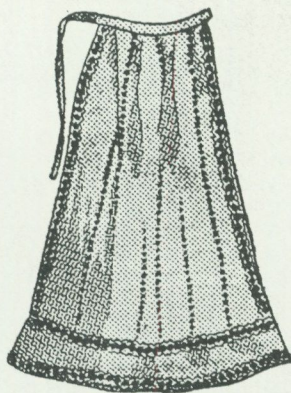
Snickareförkläde № 3830 U, av mörkblått, extra starkt tyg, med fyra fickor. Längd utom halsbandet 91 cm., bredd 69 cm. Pris 0,95 pr st.

Anläggare från Arvidsjaur, Lappland år 1932. Under de 30–40 år som konfektionsindustrin försett olika kategorier av kroppsarbetare med arbetsplagg har arbetskläder-na knappast förändrats.

Tv. Ur Åhlén & Holms sommarkatalog från 1913.

tionsdräkt mycket tidigt, redan vid mitten av 1800-talet, övergick man endast sporadiskt till köp av färdigsydda konfirmationsdräkter. Däremot accepterades konfektionsklänningen som bestod av liv och kjol mera allmänt inom de områden där nyheter hade lätt att slå igenom medan det tog läng-

re tid innan de accepterades i de flesta delar av landet. På många håll köpte kvinnor bomullsgarn och vävde själva klänningstygger ända in på 1900-talet. Vardagskläder sydde kvinnorna själva medan heldagsgläders tillverkning anförtröddes i mån av råd till sömmerskorna.

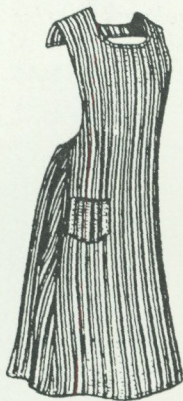
Förkläde No 2072, af hvit kongressväfnad med fina, konstväfda, kul. ränder. Med kapp. Ett synnerligen vackert och mycket omtyckt förkläde. Längd 84 cm. Pris 1,60 pr st.

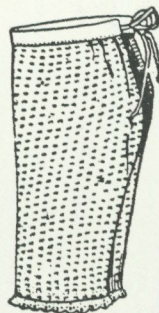
Damblus No 5665, af ljust bomullstyg med trefliga, kulörta randningar. Pärlmorknappar. Pris 2,85 pr st.

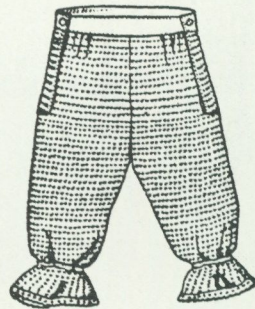
Damblus No 5666, af mjuk o. behaglig genomväfd flanell af mycket hög kvalitet. Sorter. färger. Pris 3,45 pr st.

Reformförkläde No 5198 är sydt af randigt, tvättäkt s. k. handväft bomullstyg och försedt med ficka. Starkt och billigt. Längd från uringningen på bröstlappen 111 cm. Pris 1,50 pr st.

3988 och 1094

3989

Damkalsonger No 3988 äro sydda af ljusröd flanell, mjuk och behaglig kvalitet, garnerade med spetsar. Öppen modell. Pris 1,30 pr par.

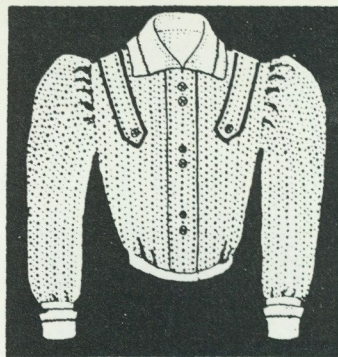
Damkalsonger No 1094, af hvit trikå med kulörta prickar, dubbelväfda, med spetsar, öppna. Stark vinterkvalité. Pris 1,45 pr par.

Damkalsonger No 3989, af ljus, melerad trikå, med spetsar och resårband. Slutna modell. Pris 1,50 pr par.

Damkavajer N:ris 4975 och 4976, af extra prima, mjukt och behagligt helyllegarn, konstväfnad, m. stora pärlemorknappar. Kraftig och stark kvalitet samt mycket moderna och omtyckta. Längd 63 cm.

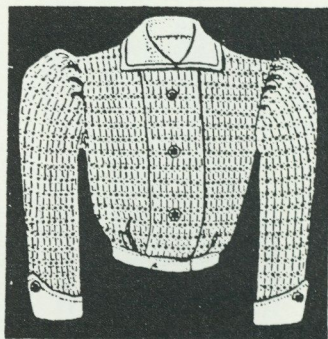
Damkavaj No 4975. Hvit. Pris 9,75 pr st.
 » 4976. Röd. » 9,75 »

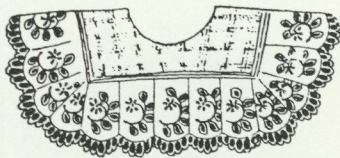
Blusskyddare No 4966, af extrafint helylle zefirgarn, mycket mjuk och behaglig, konstväfnad, hvit, axelslejfarna äro kantade med röda band och på krage och ärm-linningar en instickad, röd rand. Pris 5,50 pr st.

Damkavaj No 4977, af extra prima, mjukt och behagligt zefir-helyllegarn, konststickning, stora pärlemorknappar och fickor. Tjock och utmärkt kvalitet. Modern och treflig facon. Hvit. Längd 63 cm. Pris 9,75 pr st.

Blusskyddare No 4972, af extra prima helylle zefirgarn af allra högsta kvalitet, konstväfnad, hvit. Med ärm-uppslag samt fina och trefliga knappar. Pris 6,75 pr st.

Axelkrage No 3199, för flickor. Tillv. af fint, hvitt tyg och kantad med bred, mycket vacker, veckad brodyr. Bredd 14½ cm. Pris 0,90 pr st.

Det är inte förvånande att speciella *yrkeskläder*, som användes av färre människor, hade svårare att slå igenom. Ett exempel på detta är målarkläder. Så här berättas från Harplinge socken, Halland.

År 1901 uppträdde min mästare en dag i helt vit kostym, byxor med blus, till vår, personalens, stora förvåning. Det praktiska i en sådan dräkt insåg vi, men dess vita färg var en sådan ny och ovanlig kontrast ute på landsbygden så vi drog oss i det längsta, för egen del tror jag i flera år, för att skaffa oss sådana kläder. Också var det en del som drev med mästaren för hans vita kostym. (EU 19451.)

De regionala skillnaderna gjorde sig givetvis gällande både beträffande spridningen och typ av fabriksgjorda plagg. Längre norrut i landet omtalas pälsar av bock- och getskinn, bland de förmögna i viss utsträckning vargskinn, som de allra första plaggen av fabriksstillverkning.

Förvärv av färdigsydda plagg

Kläderna var i det förindustriella samhällets oftast föremålsfattiga miljöer en väsentlig del av den personliga tillhörigheten. Bland annat av detta skäl var förvärv av kläder en viktig händelse. Anskaffningen skedde efter vissa mönster. Man skaffade sina helgdagskläder oftast vid livets olika brytpunkter samt i samband med bosättningen. Många av de hemproducerade plaggen gick i arv, antingen var de använda eller to m oanvända från generation till generation. Förvärv av de färdigsydda och massproducerade kläderna innebar ett helt nytt tänkande i klädkonsumtionsmönstret. Mot bakgrund av detta förändrade köpmönster kan man förklara varför meddelarna har redovisat anskaffningen och förvärvsomständigheterna så utförligt.

I den följande redovisningen av anskaffningssättet skiljer jag inte på förvärv av fabriksgjorda tyger och färdiga kläder eftersom båda dessa typer av varor salufördes på liknande sätt.

Vid anskaffandet av tyger och kläder hade olika typer av försäljare den största bety-

delse på landsbygden. Detta gällde i synnerhet tiden kring industriprodukternas inledande period. I materialet finns inslag av tillförlitliga minnen från den tid då västgötnallar bedrev försäljning av tyger. Samstämmiga uppgifter omtalar att knallarna hade lättare att avyttra vävnader än upp-sydda textilier. Knallarna medförde bl a bomullshuvuddukar och förkläden och dessa varor hade inte några svårigheter att finna köpare på gårdarna. Knallarna, som hade sin storhetstid fram till 1850–1860-talen efterföljdes av kringvandrande judar i de flesta bygder i södra och mellersta Sverige då rätten att bedriva kringvandrande handel utvidgades. De medförde inte bara textila produkter utan också andra smärre industrivaror (kakformar, nålar, grytlock, burkar, snusdosor, rakknivar, skoborstar m m). Det finns några belägg som omtalar judarnas byteshandel. Deras varor utbjöds mot tex tennfat vilka förekom ganska rikligt på bondgårdarna under 1800-talets andra hälft.

Eftersom judarna uppträdde allmänt bland de första yrkesförsäljarna kallades även deras efterföljare för judar. I Ulrika socken, Östergötland, kallades det tyg man förvärvade från olika typer av försäljare för "judetyg". (EU 18730.) Handlarna sammanfattas i våra uppgifter oftast endast med den allmänna termen gårdfarihandlare. Gemensamt för alla var försäljningssättet, den utlagda texten samt benägenheten att låta pruta efter högt satt pris. Somliga försäljare och agenter gjorde sig impopulära då de "snott omkring och hängt efter som synden och gjorde sig innerligt hatade av befolkningen". (Alsters socken, Värmland. EU 44763.)

Under den tid – årtiondena strax före sekelskiftet – som vårt material avser, hade den sedan år 1864 etablerade lanthandeln vid sidan av kringvandrande försäljare den största betydelsen vid saluförandet av de textila produkterna. Lanthandeln var dock inte riktigt utbyggd före 1890-talet och dess sortiment var inte särskilt rikt. Vid själva introducerandet av nya plagg spelade lanthandeln förmodligen inte någon större roll,

den får betydelse först efter accepterandet av de fabriksgjorda nyheterna. Det framgår bla av några uppgifter som lämnats av lanthandlare. Det var ett risktagande att försöka införa en ny, för trakten obekant produkt. Det berättas från Torrskogs socken, Dalsland.

Min mor berättade om min fader, som var handlare i Gustafs förs, att han 1886 tog ett kommissionslager av färdigsydda kostymer, som han till försäljning utställde i en av sina handelslokaler. Enligt hennes berättelse skulle det vara först som färdigsydda herrkostymer salufördes i denna bygd. Vidare omtalade hon, att det icke blev en enda vare sig spekulant eller köpare till dessa kostymer, att min far efter att en längre tid haft detta kostymlager, måste som helt osålt återsända detsamma till leverantörerna. (EU 23981.)

En annan uppteckning från Östra Sallerups socken, Skåne, skildrar hur förutseende en lanthandlare skulle vara med fabrikskläder.

Jag som en gång i tiden har varit handlande i Hörby kommer ihåg att man för ungefär 40 till 45 år sedan /1890-talet/ började att sälja färdigsydda konfektionskläder. Det var då i första rummet arbetskläder man vågade sig på att sälja. 1891 hade jag fått hem 6 par mollskinnsbyxor i min affär, jag kände mig ganska nervös hur det skulle gå att sälja, men jo det gick, vet ni det var inte bönderna som köpte något sådant, de vågade de sig ej på, de köpte då tyget och själv sydde dem eller så höll de på sitt stampeverk. Det var som sagt i första rummet arbetare som köpte färdigsydda kläder, sedan kom arbetarblusar i svängen och så var isen bruten, man kunde sälja färdiga kläder över disken. Men bönderna höll på sitt gamla ända in på 1900-talets första årtionde, först då började de handla också. (EU 18607.)

Det var inte ovanligt, att skraddarna förvärvade färdigsydda kläder på marknader som de sedan sålde i sina hemtrakter. Att stadsresor och marknadsresor regelbundet har företagits av landsbygdens folk även i syfte att förvärva de här omtalade varorna framgår av en del uppgifter. Textilier och plagg var emellertid knappast de varor som var viktigast att köpa vid dessa resor.

Innovatörer – spridning

Ett av de intressantaste problemen i fråga om de textila varornas genombrott på landsbygden är själva introducerandet. När det gäller övergången från naturaekonomi till penninghushållning på landsbygden, utgör materialet en rik källa som kan hjälpa till att förstå accepterandets fenomen – någonting som är ständigt aktuellt i alla tider. Frågor som forskaren gärna vill ställa här är: vilka gick i spetsen för införandet av dessa varor och hur togs de emot i olika miljöer.

Det är viktigt att konstatera att det inte fanns några förebilder att följa vid införandet av färdigsydda kläder, vilket annars är så vanligt när det gäller nyheters spridning i de förindustriella, lantliga miljöerna (tex i fråga om redskap, maskiner, byggnader). Under den tid som här behandlas kännetecknas spridningen av snabbhet och effektivitet. Den inhemska borgarklassen och herrskapsfolket var inte längre en förmedlande länk utan det var den internationella kulturen som trängde undan de äldre textila varorna. Om man däremot vill tala om förmedlare så var det utan tvekan arbetarklassen som spelade den avgjort största rollen vid spridningen av fabriksgjorda kläder. I och med industrialismens genombrott uppkom en ny konsumentgrupp: industriarbetare, sågverksarbetare, rallare och andra kategorier av arbetsfolk med nya och speciella behov av arbetskläder alltefter arbetets art. Så kom tex blåkläderna som ett svar på de nya kraven. Man kan tämligen säkert konstatera att de som mest och först brukade köpa färdiga kläder var folk, som inte tillhörde jordbrukarklassen.

För de människor som hela sitt liv deltagit i tillverkningen av olika plagg var de fabrikssydda kläderna märkliga fenomen. Detta förklarar varför konfektionskläderna väckte så stort uppseende på landsbygden. Så berättar en meddelare från Sjöås socken, Småland.

Första gången jag såg köpta kläder i min hembygd var för 65 år sedan (ca 1877). Då kom Gustav Andersson hem från några års vistelse i

Rallare i arbete i Nordmarks sn, Värmland från början av seklet. På bilden förekommande arbetsplagg kunde utgöra en illustration till de beskrivningar vi får i uppteckningarna. Man återfinner olika arbetsblusar och störvästar. Mannen längst till höger bär förmodligen mollskinnsbyxor. Foto Carl Ohlin.

Amerika och han hade storrandiga byxor, rutig väst, tröja och en storrutig rock och han talade om att sådana kläder tillverkades vid en fabrik i Chicago och att det tyget stoppade för både regn och köld. De första damkläderna som var sydda på fabrik, hade Petter-Jonsa-Sara som kom hem ett par år därefter. Båda två väckte stort uppseende i bygden och när deras berättelse om de amerikanska klädfabrikerna blev färdig, så talade folk om att de släppte in fären levande i en maskin och efter en liten stund kom de ut i olika ställen i form av mat, eller färdiga kläder och att varenda sak av kräket användes utom skriket. (EU 18527.)

I flera uppteckningar omtalas rallaren som den viktigaste personen bland innovatörer-

na. Detta är ingen tillfällighet. Den tid vi här behandlar innebar en högkonjunktur för järnvägsbyggandet i hela landet. En fylig och levande beskrivning från Nederluleå är troligen ganska giltig för rallarnas roll som nyhetsförmedlare.

Som alltid när det gäller nymodigheter måste någon utomstående ge utvecklingen en knuff framåt. Så har även skett här. När Luleå-Ofotenbanan byggdes i senare hälften av 1800-talet invaderades Norrbotten av rallare från olika delar av Sverige. De uppträdde i "kängskostövlar", och mollskinnsvästar med en bravur som de hade ägt hela övre Norrland. En hel del ungt gott folk från bygden kom med i banbygget och tillägnade sig rallarnas både arbetsglädje och arbetskläder.

Rallare som lägger räls till Gällivarebanan i slutet på 1800-talet.

Th. Två eldare och en matros ur besättningen på "Kalmarsund IX" från år 1913. Kostymerna de bär är säkerligen konfektionsprodukter. De illasittande kavajerna var stora så att man skulle kunna ha tröjor under.

Och nu kom "kängskostövlarna", störlästarna och mollskinnsbyxorna till användning. En del av ortens ungdomar sökte sig in i järnvägsbyggarbetena, och därigenom spred sig åtrån att skaffa sig färdigsydda kläder av de sorter som rallarna främst använde i sitt dagliga arbete. (EU 45608.)

En viktig omständighet var att lönearbetarna hade kontanta medel med vilka de kunde förvärva de plagg som omtalas här. Det gäller i viss mån också böndernas eget tjänstefolk som inte sällan spred information om konfektionskläder.

Från västkusten omtalas ofta sjöfolk som innovatörer. De hade vanligen förvärvat sina konfektionssydda kläder utomlands. Meddelarnas uppgifter om dessa plaggs utseende är mycket utförliga.

Spridningen av nya plagg fick större fart ifall det var bygdens eget folk som hjälpte till med införandet, tex folk som tillfälligt arbetade vid järnväg eller i industri på avstånd från hembygden och hemförde olika nyheter. Motståndet mot dessa nya plagg var då till hälften brutet. Det finns flera exempel på att arbetare rent av bedrivit handel med plagg som bygdens folk var intresserade av att förvärva.

Att man finner ungdomar tidigare klädda i färdigsydda kläder än äldre är inte att förvåna, dock under förutsättning att de hade ekonomiska möjligheter att förverkliga sina önskemål.

Av ovanstående har framgått att konfektionsindustrin i första hand var inriktad på att tillfredsställa männens behov. Så har det

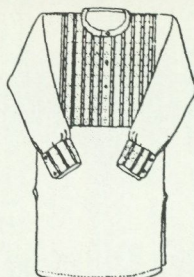

varit även under tidigare epoker. Männen har alltid varit snabbare än kvinnor på att ta upp nymodigheter, de har haft bättre förutsättningar, främst vad gäller ekonomi, för att förverkliga sina idéer.

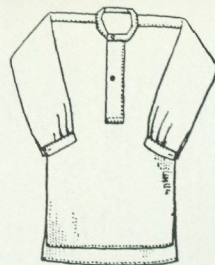
Mottagandet av konfektionskläder

Mottagandet kan bättre belysas med upp-teckningsmaterial än med uppgifter från andra källor. På detta sätt får vi veta att de första omedelbara reaktionerna på de färdigsydda kläderna var negativa. Detta kan tolkas på olika sätt. Konservatismen och misstänksamheten mot det nya är bara en del av förklaringarna. Den vanligaste kritiken gällde plaggens kvalitet som i serietillverkningens experimenttid i många fall kunde vara befogad. Den ovan omtalade omständigheten att det i regel var främmande arbetare som införde nyheterna talade också emot ett positivt mottagande.

Man kan nog tämligen säkert påstå att det i början ansågs litet mindre värdigt att bära de färdigsydda kläderna. Dålig passform, stelt tyg och sämre arbete gjorde sitt att kläderna i fråga ej ansågs så fina som de beställda. De kläder som salufördes här i början var också dåliga i jämförelse med nutidens konfektion. (Köla socken, Värmland, EU 19410.) Det var inte ovanligt att t ex byxorna man köpte i staden gick upp i sömmarna första dagen man hade dem på sig. Sytråden var av billigaste sort. Knapparna ramlade ur en efter en, till sist fick man bära byxorna med

Herrskjortor Nr:ris 5094 och 5095 äro tillverkade af vitt, fin trikå med extra fint, stort bröst och lösa manschetter af vitt piqué i modernaste mönster och med kulörta effektrådar. Dessa synnerligen trefliga och utmärkta skjortor kunna vi särskildt rekommendera.

Skjorta No 4243, af god, blekt bomullslärt, stark, välstydd och omtyckt. För herrar. Pris 1,75 pr st.

händerna om man inte hade någon snodd eller rem att hänka upp dem med tills man kom hem . . . Ibland var byxtygen så sköra så att de sprack sönder vid minsta krök man gjorde. (Väst-ra Tunhem socken, Västergötland, EU 18603.)

Ovanan att bära ett nytt plagg kan innebära obehag, någonting som alla människor har erfarenhet av. Sådant har förekommit i hög grad under konfektionsindustrins barndom.

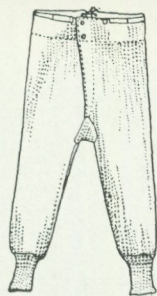
Ett plagg som jag särskilt minns som min ungdoms pina, det var "kavaj". Det var en sorts rock av tjockt överrockstyg som skulle räcka en bit nedåt benen. Den skulle ha tjockt, ljust yllefoder och på kragen var påsydd en sammetsbit som räckte runt nacken och därtill var den dubbel framtill med dubbla knappar. Denna rock var så tung och varm. Man var ej klädd på vintern om man ej hade sådan kavaj samt stela, tunga, hårda och tunggångna, veckade smorläderstövlar. (Nordmarks socken, Värmland, EU 44763.)

Arbetsblus No 4247, af blått, hållbart, handväit tyg, hvitrandigt, ficka och på ryggen sleji, försedd med spänne. Extra prima kvalitet. Pris 1,80 pr st.

Bland mängden av säkerligen ofta befogad kritik finner man inte sällan komiska inslag såsom att bönderna ansågs vara bredare om ändan än herrskapsfolk och arbetare, och därför passade de färdigsydda kläderna dem inte.

Det fanns annan kritik mot konfektionskläder förutom den som riktade sig mot kvalitén. Äldre betraktade nymodigheterna

Herrtröja No 4091 Herr-
kalsonger No 4092 äro tillver-
 kade af garant. rent hellylle samt i *extra tjock* kvalitet. För
 dem som önska sig *mycket tjocka* hellylleunderkläder, re-
 kommendera vi dessa sorter.

med skepsis och motvilja som tecken på ungdomligt högmod. Att även skräddarna ofta föll in i kritiken kan man förstå: de fabriksyddade kläderna hotade deras arbete.

Omdömet blir dock mer nyanserat så fort

det gäller synen på de enskilda plaggen. Storvästar, blåblusar och mollskinnsbyxor accepterades ganska lätt, här gick gränsen. Härifrån till att bära färdigsydda kostymer, överrockar och skjortor var steget långt och att förvärva dessa plagg betraktades på ett helt annat sätt: man talade om snobberi och högfärd. En meddelare kommer kanske sanningen nära när han skriver att de färdigsydda plaggen ringaktades "i synnerhet av folk som ej hade råd att köpa dem".

Fabriksgjorda skor

Den fabriksmässiga skotillverkningen är en ung industri. Intill mitten av 1800-talet hade tillverkningen skett för hand. Förklaringen till denna industriella försening är att maskinell tillverkning av skor är en

Skomakare uppställda för fotografering. Kyrketorps sn, Västergötland 1902. Foto Svenska Turistföreningen.

Skofabriken Oscaria, Örebro från ca 1920. Nåtlingssalen. Foto Svenska Turistföreningen.

mycket komplicerad process, som består av hundratals arbetsmoment. Sedan symaskinen och pliggmaskinen uppfunnits spreds snabbt den maskinella tillverkningen – först i USA. Även om den första svenska skofabriken, A F Carlssons i Vänersborg, grundades redan 1873 dröjde det ett bra tag innan genombrottet skedde. Vid mitten av 1890-talet anlades fabriker (Örebro, Kumla) med hantverkare och förläggare som påskyndare. Först på 1910-talet var industrin färdigetablerad. År 1910 fanns 88 skofabriker med 6 800 arbetare samt 1 700 hemarbetare. Den snabba utvecklingen gynnades på 1880-talet av tullhöjning på utländska skor. Ännu några år in på 1900-talet vägde den hantverksmässiga och den fabriksmässiga skotillverkningen jämnt.

År 1898 fanns i Sverige 13 545 skomakare som därmed var den talrikaste yrkeskåren bland hantverkarna i landet. Dessa beräknades ha gjort ca 2,7 miljoner par skor per år.

Skomakarkåren svarade vid denna tid fortfarande för landsbygdens behov av skor. Vid slakt på gårdarna bereddes vissa delar av skinnen varje år till skomaterial, sedan tingades en skomakare till gården för att tillverka skor för hushållets alla medlemmar. Lagningen av skor skötte bönderna själva. Skomakarverktyg och material såsom sylar, läster, pligg och becktråd fanns på de flesta gårdar.

Skoинnehavet på landet var ända fram till 1900-talet ganska begränsat. I regel hade männen blott två par skor, ett par stöv-

lar eller ett par grova skor som man använde i arbetet och ett par resårskor med låga skaft för helgdagsbruk. De senare som ofta kallades pjäxor, var i regel ca 20 cm höga, hade resårsättning vid sidorna och var svarta till färgen.

Övergången från hantverkstillverkning till fabriksskor gick via halvfabrikat som skomakaren köpte i handeln. Halvfabrikatet bestod av ovanläder med isatta resårer, tåhätta och perforering som förhöjde skornas utseende. Resten gjorde skomakaren efter måttagning och på detta sätt kunde beställningsarbetet fortleva. I mitten av 1890-talet började de höga snörkängorna ersätta stövlarna – det första steget till det ändrade mönstret i skokonsumtionen. Samtidigt började ungdomarna använda sk smärtingskor med tåhätta och ett band tvärs över av läder samt förstärkning kring snörhålen. Dessa skor var blåa eller bruna och redan färgen räknades som en nymodighet. De tidiga skoinköpen gällde i regel

sk resårskor som var försedda med inpassade kilar av tjockt, starkt resårtyg på ömsida sidor av skaften. Till dessa skor behövde man sålunda ingen snörning emedan skaf-tet omslöt fotleden. Materialet var rossläder som efter beredning hade köttssidan utåtvänd. Sådana skor skaffade man främst för helgdagsbruk. Skorna inköptes hos sko- och läderhandlaren i staden. En fördel med de fabriksgjorda skorna var att de tillverkades både för höger och vänsterfot vilket sål-lan var fallet med de tidigare hantverks-mässiga. Då skulle man passa på att växla skor på fötterna varje dag för att inte sidoslita skorna. Skomakarna spelade själva till en början en viktig roll vid försäljningen av de fabriksgjorda skorna.

Det finns en väsentlig skillnad vad gäller accepterandet av masstillverkade skor och de tidigare omtalade konfektionsplaggen. Synen på fabriksskor var i regel positiv. Medan de flesta fabriksplaggen förmedlades av arbetare och tjänstefolk introducera-

Resårskor. Tillverkade av skomakare för bröllop 1872.

des de fabrikstillverkade skorna av de bättre ställda på landsbygden. Därigenom fick fabriksvaran hög status. Orsaken till den försiktiga starten var i viss mån det höga priset på skorna på 1890-talet när försäljningen började. Många ansåg att "köpeskorna" var för fina. Formen på fabrikskor accepterades med en gång liksom egenskapen, som för många var det viktigaste, att de nya skorna var i folkets smak läckert blanka. När fabrikanterna efter en kort experimenttid lärde att hålla sig med goda lästyper blev formen bättre anpassad för fötterna än skomakarnas produkter. Det anges att skomakarna förut alltid haft en benägenhet att göra skorna trånga över tårna vilket inte förekom hos fabriksvarorna. Att det dessutom fanns lämpliga storlekar för alla konsumenter uppskattades mycket.

På vissa håll, i synnerhet i norra Sverige, ansågs det att stövlar var de enda värdiga skodon för en man i arbete. Under den här tiden hade man i regel två typer av stövlar: kortstövlar med stroppar som stack upp ur skaftet och som brukades av både rika och fattiga som kyrkstövlar (i slitet skick som arbetsstövlar) och långstövlar med veckade skaft. Det finns få uppgifter om fabriksgjorda stövlars bruk vid början av industriprodukternas spridning. Det förefaller som om stöveltillverkning förblev skomakarnas göra ett bra tag även efter skoindustrins genombrott.

Galoscher

Få av industrialismens klädesplagg har blivit så beryktade som galoschern på det sena 1800-talets svenska landsbygd. Dessa enkla och i och för sig obetydliga skodon tillverkades långt tidigare i serieproduktion än de typer av skor som omtalats ovan. Vi finner galoscher av rysk tillverkning redan vid mitten av 1850-talet lite här och var i landet. Det gäller givetvis gummigaloscher som på grund av sitt material och sin blankhet upplevdes som något av det lyxigaste man kunde tänka sig att ha på fötterna.

Innan de fabriksgjorda exemplaren av

detta ytterskodon började sitt segertåg på landsbygden hade det förekommit hemmagjorda galoscher av tunt, smidigt läder formgivna och tillverkade av diverse byskomakare. Till en början var bruket av dessa galoscher vanligt endast bland herremän och präster medan nyheten hos bönderna var att betrakta som ren statussymbol. De tidiga lädergaloschern var avsedda att dras på de korta helgdagsstövlarna. Man hade byxorna utanpå denna uppsättning av skodon. Vid sekelskiftet fanns galoscher av två slag: bomulls- eller yllefodrade för sommar- respektive vinterbruk. Från 1870-talet förekom både ryska och svenska galoscher som konkurrerade med varandra. De lyxigare, breda ryska galoschern trängde delvis undan de spetsiga svenska.

Ända fram till slutet av 1800-talet var galoschern långt ifrån var mans egendom på landsbygden: särskilt de äldre betraktade dem som lyxvara som man aldrig använde i onödan. Vad som gjorde galoschern så märkvärdiga och typiska bland industrialismens tidiga produkter var egentligen sätet att bruka dem. Galoschernas ursprungliga ändamål är ju att skydda fötterna, eller i ännu högre grad helgdagsskorna från fukt och gyttja. Denna primära praktiska funktion kom sällan till användning hos galoschernas tidiga ägare. De hade nämligen andra bedömningar av detta skodons bruk och värde. Man skulle ha galoscher när man ville vara fin eller modern. De flesta galoschägare stoltserade med sina skodon och man tog inte galoschern på sig om vädret var dåligt. Det berättas om folk som skulle gå på kalas, klädda i galoscher, men eftersom väglaget var sumpigt bar de galoschern inslagna och tog dem på sig då man kom fram. Det fanns originella gubbar som lät galoschern sitta på året runt. Det var inte ovanligt att låna galoscher när man ville vara riktigt fin.

Skodonets osedvanligt höga sociala värde framgår av sådana uppgifter som omtalar att galoscher bars av en kvinna som kyrktogs efter sitt första barn. Det saknas inte heller rent komiska inslag i samband med galoschernas bruk: folk satt på kalas och

gnisslade sina gummigaloscher mot varandra för att väcka uppmärksamhet och de kunde ha dem på sig på midsommardagen i dammet vid kyrkan.

Flera meddelare erinrar sig att man längtade efter galoscher när man gått och läst.

När jag hade gått och läst för prosten fick jag ett par. Vad man var mallig. De var blanka fast lite tunga. Men vi tog inte av dem, de fick sitta på. Men sedan en tid därefter började folk tala om att de skulle tas av, och ställas i farstun, då blev det att köpa bokstäver och slå dem under vristen. Man tog inte av dem separat utan skorna och galoscherna fick sitta ihop hela vintern... Det ansågs ej att man var fullt påklädd om inte galoscherna var på. (Krisdala socken, Småland, EU 44665.)

Man omtalar galoscherna i samband med konfirmationen som något av konfirmandens statussymbol, vilket belyses från Urs-hults socken, Småland.

Barnen började ej använda galoscher förrän omkring 1900. När upptecknaren år 1899 konfirmerades, fanns det bland det årets 115 konfirmander blott två, som ståtade med galoscher... Omkring år 1910 hade många, såväl nattvardsbarn som skolbarn skaffat sig galoscher och år 1922 var alla konfirmanderna skrudade i galoscher eller bottiner. (EU 20486.)

Även om galoscher har använts av både män och kvinnor i alla åldrar var deras attraktionskraft störst på barnen vilket framgår av många uppgifter. En av dessa är från Trelleborg.

Den lyckligaste ungen som fick galoscher tog dem gärna på även när solen strålade. På rasten i skolan bildade vi en lång rad. Den lyckliga galoschägaren fick gå i mitten och vi andra sjöng: "Hade jag, hade jag skor och galoscher, skulle jag, skulle jag aldrig gå med trätoffler." (EU 52333.)

Källor och litteratur

Otryckt

Nordiska museets frågelista 103. Industriprodukternas begynnelse i bygderna 1941.

Tryckt

Ek, S B, Nybildning och tradition. Förändringar inom allmogens bostadsskick i norra Ångermanland. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 16. 1959-60.

Grenander-Nyberg, G, Hemtextilier under 1800-talet. I: Högsbyboken I. 1969.

Grenander-Nyberg, G, Klädedräkten under 1800-talet. I: Högsbyboken I. 1969.

Grenander-Nyberg, G, Sömnadsindustrien. Tekniska museets årsbok Dædalus. 1945.

Gårdlund, T, Industrialismens samhälle. 1942.

Hazeliuss-Berg, G, Arbetsdräkt. Den svenska arbetarklassens historia 3:1. Arbetare i helg och söcken 1. 1943.

Nylén, A-M, Blåblusen och andra blusar. Fataburen 1967.

Nylén, A-M, Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut. 1969.

Svensson, S, Från folkdräkt till konfektionskostym. Fataburen 1931.

Svensson, S, Från gammalt till nytt på 1800-talets svenska landsbygd. 1977.

How industrial products came to the countryside

Clothes and shoes

All people, to a greater or lesser degree, are both affected by and dependent on the things they use in their daily lives. This is true particularly of clothes which, more than all else, communicate people's status and identity. Hardly anyone can

avoid being affected by changes in the clothes they possess (novelties of different kinds in the matter of cut, colour and quality). The social and psychological mechanisms involved have been operative at all periods and still are.

Before the industrial age the changes in clothes and their mode of use were slow and less radical than they were to be later on.

People are attached to their things to different degrees. Before the industrial age, when most consumer goods were usually made and used by the same person, the bond between thing and person, between clothes and their wearer, was a close one. Apart from the fact that people earlier had an influence on the form of a garment, they also had some control over the changes which might occur in the composition and use of the clothes they possessed. The factory-made clothes

put an end to this relation between people and their garments. It was not only that new things came into being, but also that a new pattern of thought emerged concerning the acquisition and use of innovations.

Whereas the clothes that were made in the home or the village were recognizable, tried and tested and sanctioned by the local community, the new ready-made clothing met with resistance to start with, since it created a feeling of insecurity. The practicalness of the ready-made clothes and their low prices contributed to the waning of the aversion for them.